

KARADENİZ BÖLGESİNE GELEN YABANCI TURİSTLERİN TALEBİNİN BELİRLEYİCİLERİ : AMPİRİK BİR ANALİZ

DETERMINANTS OF INBOUND TOURISM IN THE BLACK SEA REGION OF TURKEY: AN EMPIRICAL ANALYSIS

*Ashfak Ahmad Khan**

Öz

Türkiye, önemli küresel turizm destinasyonları arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Karadeniz Bölgesi'ne yönelik yabancı turistlerin turizm talebine yönelik belirleyicilik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bölgeye gelen yabancı turist sayıları ile çeşitli ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla bir panel veri yaklaşımı kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenler arasında GSYİH, reel döviz kuru, satın alma gücü pariteleri bulunmaktadır. Araştırma sonuçları, bölgeye gelen yabancı turist sayısı ile GSYİH ve nüfusu arasında bağlantı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak Karadeniz Bölgesine gelen yabancı turist sayısı ile reel döviz kuru ve satın alma gücü pariteleri arasında etkileşim anlamlı çıkmamıştır. Bulgular, turistlerin talebinde etki eden farklı sosyoekonomik ve politik faktörleri test etmek için daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm talebi, Panel Veri Yaklaşımı, Karadeniz Bölgesi, Türkiye

JEL Sınıflandırması: C23, L83, Z32

Abstract: Tourism has achieved the status of vital part of economy in the world due to its growing magnitude for many years. Turkey is among the most important global tourist destinations with significant share of tourism in the Gross Domestic Product (GDP). This study aims to analyse the determinants of inbound tourism demand in the Black Sea Region of Turkey. A panel data approach is used to test the relationship between inbound tourist arrivals and various economic factors. The explanatory variables include GDP, real exchange rate, purchasing power parities and population. The results revealed GDP and population as significant determinants of inbound tourism development in the region. However, real exchange rate and purchasing power parities did not prove significant in the findings. The findings highlight the need for further studies at regional level to test different socioeconomic and political factors involved in the development of tourism.

Key Words: Tourism, Tourism demand, Panel Data Approach, Black Sea Region, Turkey

JEL Classification: C23, L83, Z32

* Dr. Öğretim Üyesi. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, aahmadkhan@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1919-950X

1. Giriş

Uluslararası turizm, gelir çeşitlenmesi ve istihdam olanakları bakımından yeni fırsatlar sağlayan önemli döviz kazancı ve yerel kalkınma kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Brida, Cortes-Jimenez, ve Pulina 2016:397; Martins, Gan, ve Ferreira-Lopes 2017:249). Turizmin “dumansız bir endüstri” olarak ortaya çıkışı, dünyanın birçok yerinde turizm sektörünün daha fazla ön planda tutularak ekonomi politikalarının formüle edilmesine yol açmıştır. Bunun neticesinde, turizm endüstrisi giderek büyümekte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ulusal ekonomik gündemlerinde üstün bir konum elde etmektedir. Doğal, kültürel ve tarihi cazibe merkezlerinin varlığı, seyahat maliyeti, gelir, döviz kuru dalgalanmaları, kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), siyasi istikrar, güvenlik durumu ve altyapı dahil olmak üzere bir alanda turizm talebini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Habibi 2017:197; Rosselló-Nadal ve HE 2019:5). Yerli ve yabancı turizm talebinin belirleyicileri, mekânsal-zamansal ve sosyoekonomik düzenlemelerdeki farklılık nedeniyle dünya genelinde değişiklik göstermektedir (Mendola ve Volo 2017:542) Bu nedenle, yeni deneysel araştırmalar yürütmek, geçerli politika uygulamaları ve turizm sektörünün hareketli doğasını yakalamak açısından anlamlıdır. Yeni araştırmalar turizmin gelişimiyle ilgili potansiyelin tespit edilerek fırsatları değerlendirirken tehditlerden kaçınmak ve bu sektörün verimliliğine katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de turizm sektörü, 1980'lerdeki turizm teşvik kanununun uygulanmasından bu yana, döviz gelirinin önemli bir kaynağı haline gelmiştir (Göymen 2000:1034). Türkiye'ye 2019 yılında gelen 45 milyondan fazla yabancı turist sayısı ve 41,1 milyar dolarlık turizm geliri ile dünyanın turist çeken destinasyonları arasında 6'ncı sırada yer almıştır (WTTC, 2020). Yabancı turistlerin Türkiye'ye yönelik talebinde bazı sosyoekonomik ve coğrafi faktörlerin mekânsal birlikteliği nedeniyle Türkiye'nin batı ve güneybatı bölgeleri öne çıkmıştır. Karadeniz Bölgesi'nin doğal, kültürel, tarihi özellikleri dikkate alındığında önümüzdeki yıllarda doğru politika belirlenmesi ve uygulanması halinde Türkiye'nin turizmdeki payının artması beklenmelidir.

Bu çalışmada, Karadeniz bölgesine yönelik yabancı turizm talebinin belirleyicilerinin tespitinde, panel veri yaklaşımı kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bağımlı değişken olarak 2000-2018 yılları arasında en fazla yabancı turist gönderen ilk on ülke seçilmiştir. Kaynak ülkelerin nüfusu, gayri safi yurtiçi hasılları (GSYİH) ve satın alma gücü pariteleri, reel döviz kuru bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için rastgele etkiye sahip sıradan en küçük kare modeli kullanılmıştır. Panel veri tekniği, kısa süreli gözlemleri yönetebilme kabiliyeti nedeniyle analiz için yararlı bulunmuştur. Çalışma, bölgeye gelen turistlerin talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi açısından önemli olup, bundan sonraki diğer çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

2. Literatür İncelemesi

Literatüre göre turizm talebi veya arzı tarafında kullanılan modelleri iki ana kategoriye ayırabiliriz. Turizmin arz tarafına ilişkin çalışmalar, genellikle turizm büyümesinin önemli faktörleri olarak destinasyonun sosyoekonomik, doğal ve politik özelliklerini kullanmaktadır (Soybali 2005:19; Malaj ve Kapiki 2016:7; Cuccia, Guccio, ve Rizzo 2016:505). Nüfus, fiyat, altyapı, doğal ve kültürel mirasın varlığı, güvenlik durumu, iklim koşulları ve harcamalar gibi çeşitli açıklayıcı arz değişkenleri dikkate alınarak turizm kaynaklı büyüme hipotezine ilişkin pek çok araştırma mevcuttur (Tang ve Tan 2013:55-57; Zaman vd. 2016:276-80; Shahbaz vd. 2017:3-6; Cheng ve Zhang 2020:3-5). Talep modellerinde ise turizm talebinin en önemli belirleyicisi olarak kaynak ülkenin ekonomik durumuna odaklanmaktadır (Su ve Lin 2014:51-53; (Yılmaz, 2015) Tsui ve Balli 2017:8-10; Tavares ve Leitao 2017:6-8) Bazı çalışmalar, turizm talep modellerinin, metodolojilerinin ve çalışma değişkenlerinin belirlenmesine ilişkin literatürün kapsamlı bir derlemesini sunmaktadır (Morley, Rosselló, ve Santana-Gallego 2014; Baldigara ve Mamula 2015:2-6; Nor, Nurul, ve Rusiman 2018:3-6). Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda, araştırılan alandaki turizmin hem talep tarafı hem arz tarafını kapsayan modeller kullanılmıştır.

Turizm talep çalışmalarının kapsamı, teorik yönlerden, meta-analizden, sistematik incelemelerden ve ampirik çalışmalardan oluşan bilimsel yaklaşımlara göre değişmektedir. Crouch (1995:106-110) tarafından yapılan çeşitli turizm talep çalışmalarının meta analizi, bu tür çalışmalarda fiyat ve gelir değişkenlerinin seçimini sorgulamıştır. Çalışma, gelirin turizm talebinde önemli belirleyici rol oynadığı ancak fiyat dalgalanmalarının iyi açıklanmadığı vurgulanmıştır. Hem kaynak hem destinasyon ülkelerindeki hem gelir hem fiyat dalgalanmalarının etkisi her bölgede aynı değildir. Lim (1997:838-845) tarafından yapılan turizm talebi araştırmalarına ilişkin bir başka meta analiz, ulaşımın en düşük rolünü açıklarken, talep modellerinde gelir ve fiyatın önemli rolünü doğrulamıştır. Yerçekimi modelinin teorik çıkarımları, kaynak ve varış ülkelerindeki çeşitli cazibe merkezlerinin talep ve arzına odaklanan bazı çalışmalarda faydalı bulunmuştur (Wang ve Xi 2016:206-210; Tavares ve Leitao 2017:6-8; Yerdelen Tatoglu ve Gul 2019:438-443).

Turizm talep araştırmalarında değişkenlerin seçimi de tartışmalı bir konudur. Birçok ampirik çalışma, uygun değişken seçimine ilişkin yararlı bilgiler sağlamıştır (Lee ve Brahmarsene 2013:71-74; Peng vd. 2015:615-

625; Viljoen, Saayman, ve Saayman 2019:860-875). Turizm talebinde açıklayıcı değişkenler olarak kişi başı gelir, fiyat, nüfus, satın alma gücü pariteleri ve mesafe ile GSYİH çok sayıda çalışmada kullanılmıştır. Metodolojik yaklaşımlar da çeşitli bilimsel çalışmaları ve bulgularını karşılaştırırken büyük farklılıklar gösterir. Turizm talep çalışmaları, tek denklem modeli (Lim ve McAleer 2002:200-202; Dogru, Sirakaya-Turk, ve Crouch 2017:50-53; Tavares ve Leita 2017:840-847) veya panel veri analizine dayalı olarak iki geniş kategoriye ayrılabilir (Su ve Lin 2014:50-56; Seetaram, Forsyth, ve Dwyer 2016:67-77; Barbhuiya ve Chatterjee 2020:2-8). Sıradan en küçük kareler modelleri gibi tek denklem modeli ile doğrusal regresyon, simetrik ve asimetric yöntemler de birçok çalışmada yaygın olarak kullanılmıştır. Öte yandan, çeşitli çalışmalarda verilerin kalitesini ve miktarını artırmak için panel veri yaklaşımı da kullanılmıştır. Sonuç olarak, turizm talebinin bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiği ve farklı araştırma yöntemleri kullanılırken farklı sonuçlar verdiği söylenebilir. Bu nedenle, konuya daha derin anlayış sunmak için farklı metodolojik yaklaşımlarla daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Türkiye'de turizm dayalı ekonomik büyüme hipotezinin geçerliliği, bilimsel araştırmanın önemli alanlarından biridir. Gunduz ve Hatemi-J (2005:500-504) Türkiye'de turizm öncülüğündeki büyüme hipotezini, zaman serisi verilerinde önyüklemle kaldıraçlı ayarlama ile granger nedensellik (granger causality) testini kullanarak Türkiye'de turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif bağlantılar bulmuştur. Dincer, Dincer, ve Ustaoglu (2015:1002-6) reel etkili döviz kuru, gelir, yabancı turist gelişleri ve turizm harcamaları arasındaki bağlantıları doğrusal regresyon ve granger nedensellik testi kullanarak araştırmışlardır. Anılan araştırmacılar turizm ile reel efektif döviz kuru arasında uzun vadeli bir ilişki tespit edememişler ve turizmin Türkiye ekonomisine katkısını vurgulamışlardır. Ancak 1998'de Rusya Federasyonu'nda yaşanan devalüasyon ile 2001'de Türkiye'de yaşanan devalüasyonun Rusya Federasyonundan Türkiye'ye yönelik turizm talebine etkisini araştıran Başaran (2004) anılan araştırmacılar farklı sonuçlara ulaşmıştır. RF'nda yaşanan devalüasyon sonrası Türkiye'ye RF'den gelen turist sayısı oldukça azalırken Türkiye'de yaşanan 2001 devalüasyonu sonrası RF'den gelen turist sayısında artış gözlenmiştir. Gozgor, Demir, ve Bilgin (2017), tarafından yapılan başka bir çalışmada, ordunun ülke siyasetindeki rolü, dinamik panel veri tahmin tekniği kullanılarak yabancı turist gelişleri bağlamında araştırılmıştır. Ordunun ülke siyasetinde rolünün düşük olmasının ülkeye turist girişleri üzerindeki olumlu etkisi doğrulanmıştır. Benzer şekilde Feridun (2011:3350-53) terörizmin ülkedeki turizmin gelişmesi üzerindeki olumsuz etkilerini tartışmıştır.

Önder, Candemir, ve Kumral (2009:1526-30) tarafından İzmir'de turizm büyümesinde etkili olan ekonomik faktörleri belirlemek için tek denklemlerle doğrusal model kullanılmıştır. Çalışmada, turizm büyümesinin açıklanan değişkenleriyle ilişkili olarak reel efektif döviz kuru, GSYİH, gelir ve ulaşımın açıklayıcı değişkenleri kullanılarak zaman serisi analizi yapılmış ve turizm talebinin, kaynak ülkenin fiyatları ve geliriyle güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu bulunmuştur Arslantürk ve Atan (2012:31-35) ekonomik büyüme, döviz ve turizm gelirleri arasındaki bağı belirlemek için granger nedenselliği testini uygulamıştır testi yapmıştır. Sonuçlar, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye uzanan tek taraflı pozitif ilişkiyi doğrulamıştır. Dogru, Sirakaya-Turk, ve Crouch (2017:50-53) tarafından modifiye edilmiş sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan yakın tarihli bir çalışmada, Türkiye'ye gelen yabancı turist talebinin belirleyicileri fiyat ve kur değişkenleri dışlanarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı fiyat değişkenine alternatif olarak sanayi üretim endeksi dikkate alınmıştır. Turizm talep modellemesinde döviz kuru ve fiyat değişkenlerinin dışlanmasının yanlış sonuçlara yol açabileceğini söylemişlerdir.

Literatür incelemesi, Türkiye'ye yönelik turizm talebine ilişkin farklı yöntemler kullanılarak yapılacak ampirik araştırmalara hala ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Gelecekte önemli bir alternatif destinasyon olarak öngörülen Türkiye'nin Karadeniz bölgesi nispeten yeni bir turizm destinasyonudur. Bu nedenle, Karadeniz Bölgesi'ndeki turizm talebine ilişkin araştırmalar, gelecekte uygun politikaların belirlenmesi ve uygulaması için büyük önem arz etmektedir.

3. Metodoloji ve Veriler

Bu çalışmada, Karadeniz Bölgesi'ne yabancı turizm talebinin belirleyicisi olarak panel veri yaklaşımı kullanarak araştırılmıştır. Turizm talep modelleri üzerine yapılan çalışmalarda bağımlı değişken olarak tahminlerinde en fazla gelen turist sayısı ve turizm gelirleri kullanılmıştır. Bu çalışmada, Karadeniz Bölgesi'ne en çok turist gönderen ilk on ülke verileri kullanılmıştır. İlk on ülke Azerbaycan, Çin, Gürcistan, Almanya, İran, Kuveyt, Rusya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ukrayna şeklinde sıralanmaktadır. Çalışmanın açıklayıcı değişkenleri arasında Reel Döviz Kuru (REER), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Satın Alma Gücü Pariteleri (PPP) ve Nüfus (POP) bulunmaktadır. Değişkenler, turizm talebiyle ilgili önceki çalışmaların detaylı analizine göre seçilmiştir. Bu arada, 2000-2018 arasındaki turist girişlerine ilişkin veriler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında derlenirken, aynı döneme ilişkin diğer açıklayıcı değişkenlerin verileri Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Çok sayıdaki araştırmada panel verilerine dayalı turizm talebinin doğrusal bir işlevi aşağıdaki gibi yapılandırılabilir:

$$TourD_{it} = \alpha + \beta_1 REER_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 PPP_{it} + \beta_4 POP_{it}$$

Denklemdede, ($TourD_{it}$) 'i' ülkesinden 't' zamanında gelen turist sayısını temsil ederken, REER, GDP, PPP ve POP, reel döviz kuru, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, nüfus ve ülkenin Satın Alma Gücü Paritesidir.

4. Ampirik Bulgular

Eş bütünleşme testini uygulamadan önce kesitsel verilerin durağan özelliklerini doğrulamak amacıyla için panel birim kök testi yapılmıştır. Seçilen değişkenlerin durağan özelliklerini gösteren birim kök testi sonuçları Tablo 1'de açıklanmıştır. Sonuçlara göre değişkenler, seviye I (0) veya birinci fark I (1) 'de durağan davranış göstermektedir.

Tablo 1: Panel Birimi Kök Testinin Sonuçları

Değişkenler	ADF – Fisher testi		Levin, Lin & Chu test	
	Level	First Difference	Level	First Difference
<i>TourD_{it}</i>	134.789**	300.696**	-7.63561***	-20.2191***
REER	-0.86839	70.1444***	18.7941	-8.24444***
GDP	25.4513	55.1533***	-4.07136***	-5.19218***
PPP	10.7975	103.960***	-1.86376***	-11.3511**
POP	100.504***	33.9915***	-4.85972***	1.28062
Dis	-	-	-	-

Yıldız işareti ** ve *** % 5 ve % 1'deki önemi temsil eder.

Değişkenlerin özelliklerinin seviye veya ilk farkta durağan olduğu teyit edildiğinden, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde belirlenen turist gelişleri varışları ile seçilen değişkenler arasında uzun dönemli dengenin varlığı için eş-bütünleşme testine geçilebilir. Pedroni rezidüel eş-bütünleşme testinin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Panel Eş-bütünleşme Testinin Sonuçları

Panel Cointegration	Statistic	Probability
Panel v-Statistic	0.062077	0.4753
Panel rho-Statistic	-0.475258	0.3173
Panel PP-Statistic	-7.127784	0.0000
Panel ADF-Statistic	-7.378129	0.0000
Group rho-Statistic	1.175768	0.8802
Group PP-Statistic	-8.986404	0.0000
Group ADF-Statistic	-7.906135	0.0000

Eş-bütünleşme testinin sonuçları, ADF istatistiklerinin ve PP istatistiklerinin araştırılan seçilen değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını doğruladığını ortaya koymuştur. Diğer rezidüel testler zıt sonuçlar vermesine rağmen, ADF ve PP istatistiklerinin sonuçları önceki birçok çalışmada belirleyici olarak kabul edilmiştir (Harris ve Sollis, 2003; Pedroni 2004; Örsal 2008). Havuzlanmış regresyon modeli verilerin kesit özelliklerini gösteremediği için sabit veya rastgele etki modellerinin seçimi için Hausman testi kullanılır. Hausman testinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Hausman Testinin Sonuçları

Variable	Fixed	Random	Var(Diff.)	Prob.
LNREER	-0.640341	0.040543	0.028199	0.0001
LNPPP	0.393371	0.036416	0.039851	0.0738

LNPOP	0.730154	0.329803	0.009580	0.0000
LNGDP	3.461706	2.232058	0.070895	0.0000
Conclusion	Fixed Effect model uygundur			

Hausman testi, sabit etki modelinin uygunluğunu doğrulamıştır. Bu nedenle çeşitli açıklayıcı değişkenlerin bölgeye turizm talebi ile ilişkisini kontrol etmek için sabit etki modeli kullanılmıştır. Hausman testinin sonuçlarına göre, denklemin tahmin etmek için sabit etki modeli çalıştırılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sabit etki modeline göre sonuçların tahmini

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNREER	-0.640341	0.496033	-1.290923	0.1984
LNPPP	0.393371	0.239693	1.641143	0.1026
LNPOP	0.730154	0.200530	3.641113	0.0004
LNGDP	3.461706	0.361007	9.589036	0.0000
C	-92.41520	8.851225	-10.44095	0.0000

Tahmin sonuçları, kaynak ülkenin nüfusu ve GSYİH'sinin turist girişlerinde önemli belirleyici rol oynadığını göstermiştir. Ancak, bölgeye gelen yabancı turist girişlerinde reel döviz kuru ve satın alma gücü pariteleri önemli görülmemektedir. Çalışmanın bulguları, Türkiye'ye gelen turizmin gelişmesine ilişkin belirli bölgesel düzeyde farklı senaryolar sunmaktadır. Tek tek bölgelere göre araştırma sonuçları farklılık gösterebilir. Her bir bölgeye gelen turistlerin ziyaret maksatlarına göre de farklılık gösterebilir. Bu araştırmanın bulguları, Türkiye'de turizmin geliştirilmesinde tüm bölgeler için aynı politikaların uygulanmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Bölgelere göre farklı politikaların belirlenip uygulanmasının daha faydalı olacağı görülmüştür. GSYİH'nin turizm talebine etkisi diğer araştırmalarla tutarlı olarak ana belirleyici faktördür. Satın alma gücü paritelerinin turizm talebine tesiri Karadeniz Bölgesi'nde e diğer araştırmalara göre farklılık göstermektedir. Ayrıca, reel döviz kuru da bölgeye gelen turist sayısını etkilemiyor. Bununla birlikte, kaynak ülkenin nüfusu, şartıcı bir şekilde, gelen turist sayısı ile önemli bir ilişki göstermektedir.

Karadeniz Bölgesi'nde turizmin seyrini belirleyen faktörler ile diğer bölgelerdeki farklılığın birçok nedeni vardır. Türkiye'de uluslararası turizmin gelişmesi bağlamında, Karadeniz Bölgesi, yabancı turistler için çok yenidir. İstatistikler, yabancı turistlerin %80'inden fazlasının en çok Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerini ziyaret ettiğini göstermektedir. Turizmin gelişmişlik düzeyindeki bölgeler arasındaki bu eşitsizliklerde çeşitli sosyoekonomik, coğrafi ve politik faktörler hayati rol oynamaktadır. Ayrıca bölge iklimi, yabancı turistlerin ilgisini çekmede önemli rol oynamaktadır. 1980'li yıllardan günümüze ülkemizi ziyaret eden turistlerin çoğu sıcak mevsimde gelip denize giren, seyahat, öğren yerleri, müze gezileri ve konaklamak için Ege ve Akdeniz bölgelerini tercih eden çoğunlukla soğuk Rusya, Avrupa Birliği ülkelerinden gelmektedirler. Ege ve Akdeniz bölgelerde geniş kumsalların mevcudiyeti de bir başka belirleyici faktördür, Karadeniz bölgesi ise geniş ve açık plajlara sahip değildir. Bu nedenle yabancı turistlerin tatil turizmi tercihlerinde Karadeniz Bölgesi en az yer edinmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesi'ne gelen turistlere çeşitli ekonomik faktörlerin etkisi hakkında bazı ampirik kanıtlar sağlamıştır. Karadeniz doğal, kültürel ve tarihi varlığı nedeniyle büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla çalışma, bölgede turizmin gelişiminin belirleyici faktörleri keşfetmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, Karadeniz Bölgesine turist gönderen ilk on ülkenin kesit verileriyle bir panel veri analizi yapılmıştır. Sonuçlar, bölgeye gelen turist sayısı üzerinde GSYİH ve kaynak ülke nüfusunun belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. Ancak, fiyat ve satın alma gücü paritelerini temsil eden reel döviz kuru, gelen turist sayısının değişiminde etkili olmadığını göstermiştir.

Çalışmanın sonuçları, bölgesel düzeyde turizmin gelişmesine ilişkin deneysel araştırmaların önemini vurgulamaktadır. Türkiye'deki turizmin büyümesi üzerine yapılan önceki çalışmaların çoğu, bölgesel eşitsizliklere dayalı farklılıkları göz ardı ederek Türkiye'deki turizmin genel büyümesini analiz etmiştir. Karadeniz bölgesi, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerinde halihazırda aşırı kalabalık olan kitle turizminin çeşitlendirilmesi için en iyi seçeneği sunan, Türkiye'de yükselen bir turizm merkezidir. Bu nedenle, turizmin bölgesel büyümesinde önemli

rol oynayabilecek farklı sosyoekonomik, coğrafi ve politik faktörlerle ilgili daha fazla çalışma yapılması önemlidir. Farklı alanlarda farklı yenilikçi yöntemlerle turizm üzerine yapılan araştırmaların, değişen jeopolitik ve ekonomik senaryolar nedeniyle farklı sonuçlar verebileceği önceki literatürden açıkça görülmektedir. Bu nedenle, mevcut çalışma, daha fazla araştırmannın gelecek olduğuna dair önemli bir kanıt sağlamaktadır.

Kaynakça

- Arslantürk, Y., & Atan, S. (2012). Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange and Tourism Incomes: an Econometric Perspective on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 1, 30–37.
- Baldigara, T., & Mamula, M. (2015). Modelling international tourism demand using seasonal arima models. *Tourism and Hospitality Management*, 21(1), 1–31.
- Barbhuiya, M. R., & Chatterjee, D. (2020). Vulnerability and resilience of the tourism sector in India : Effects of natural disasters and internal conflict. *Tourism Management Perspectives*, 33(October 2019), 100616. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100616>
- Brida, J. G., Cortes-Jimenez, I., & Pulina, M. (2016). Has the tourism-led growth hypothesis been validated? A literature review. *Current Issues in Tourism*, 19(5), 394–430. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.868414>
- Cheng, L., & Zhang, J. (2020). Current Issues in Tourism Is tourism development a catalyst of economic recovery following natural disaster ? An analysis of economic resilience and spatial variability. *Current Issues in Tourism*, 0(0), 1–22. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1711029>
- Cuccia, T., Guccio, C., & Rizzo, I. (2016). The effects of UNESCO World Heritage List inscription on tourism destinations performance in Italian regions. *Economic Modelling*, 53, 494–508. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.10.049>
- Dincer, M. Z., Dincer, F. I., & Ustaoglu, M. (2015). Reel Effective Exchange Rate Volatilities Impact on Tourism Sector in Turkey: An Empirical Analysis of 2003-2014. *Procedia Economics and Finance*, 23(October 2014), 1000–1008. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00352-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00352-4)
- Dogru, T., Sirakaya-Turk, E., & Crouch, G. I. (2017). Remodeling international tourism demand: Old theory and new evidence. *Tourism Management*, 60, 47–55. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.11.010>
- Feridun, M. (2011). Impact of terrorism on tourism in Turkey: Empirical evidence from Turkey. *Applied Economics*, 43(24), 3349–3354. <https://doi.org/10.1080/00036841003636268>
- Göymen, K. (2000). Tourism and governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1025–1048. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00127-9](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00127-9)
- Gozgor, G., Demir, E., & Bilgin, M. H. (2017). The effects of the military in politics on the inbound tourism: evidence from Turkey. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(8), 885–893. <https://doi.org/10.1080/10941665.2017.1343196>
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey? *Applied Economics Letters*, 12(8), 499–504. <https://doi.org/10.1080/13504850500109865>
- Habibi, F. (2017). The determinants of inbound tourism to Malaysia: a panel data analysis. *Current Issues in Tourism*, 20(9), 909–930. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1145630>
- Lee, J. W., & Brahmasrene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69–76. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.02.016>
- Lim, C., & McAleer, M. (2002). A cointegration analysis of annual tourism demand by Malaysia for Australia. *Mathematics and Computers in Simulation*, 59(1–3), 197–205. [https://doi.org/10.1016/S0378-4754\(01\)00408-6](https://doi.org/10.1016/S0378-4754(01)00408-6)
- Malaj, V., & Kapiki, S. T. (2016). Determinants of tourism flows to Greece: A gravity model approach. *Tourismos*, 11(2), 202–224.
- Martins, L. F., Gan, Y., & Ferreira-Lopes, A. (2017). An empirical analysis of the influence of macroeconomic determinants on World tourism demand. *Tourism Management*, 61, 248–260. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.008>
- Mendola, D., & Volo, S. (2017). Building composite indicators in tourism studies: Measurements and

- applications in tourism destination competitiveness. *Tourism Management*, 59, 541–553. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.08.011>
- Morley, C., Rosselló, J., & Santana-Gallego, M. (2014). Gravity models for tourism demand: Theory and use. *Annals of Tourism Research*, 48, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.05.008>
- Nor, M. E., Nurul, A. I. M., & Rusiman, M. S. (2018). A Hybrid Approach on Tourism Demand Forecasting. *Journal of Physics: Conference Series*, 995(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/995/1/012034>
- Önder, A. Ö., Candemir, A., & Kumral, N. (2009). An Empirical Analysis of the Determinants of International Tourism Demand: The Case of Izmir. *European Planning Studies*, 17(10), 1525–1533. <https://doi.org/10.1080/09654310903141748>
- Peng, B., Song, H., Crouch, G. I., & Witt, S. F. (2015). A Meta-Analysis of International Tourism Demand Elasticities. *Journal of Travel Research*, 54(5), 611–633. <https://doi.org/10.1177/0047287514528283>
- Rosselló-Nadal, J., & HE, J. (2019). Tourist arrivals versus tourist expenditures in modelling tourism demand. *Tourism Economics*. <https://doi.org/10.1177/1354816619867810>
- Seetaram, N., Forsyth, P., & Dwyer, L. (2016). Measuring price elasticities of demand for outbound tourism using competitiveness indices. *Annals of Tourism Research*, 56, 65–79. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.10.004>
- Shahbaz, M., Kumar, R. R., Ivanov, S., & Loganathan, N. (2017). The nexus between tourism demand and output per capita with the relative importance of trade openness and financial development: A study of Malaysia. *Tourism Economics*, 23(1), 168–186. <https://doi.org/10.5367/te.2015.0505>
- Soybali, H. H. (2005). *Temporal and spatial aspects of tourism in Turkey*. (March). Retrieved from <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?did=15&uin=uk.bl.ethos.417787>
- Su, Y. W., & Lin, H. L. (2014). Analysis of international tourist arrivals worldwide: The role of world heritage sites. *Tourism Management*, 40, 46–58. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.04.005>
- Tang, C. F., & Tan, E. C. (2013). How stable is the tourism-led growth hypothesis in Malaysia? Evidence from disaggregated tourism markets. *Tourism Management*, 37, 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.12.014>
- Tavares, J. M., & Leitao, N. C. (2017). The determinants of international tourism demand for Brazil. *Tourism Economics*, 23(4), 834–845. <https://doi.org/10.5367/te.2016.0540>
- Tsui, W. H. K., & Balli, F. (2017). International arrivals forecasting for Australian airports and the impact of tourism marketing expenditure. *Tourism Economics*, 23(2), 403–428. <https://doi.org/10.5367/te.2015.0507>
- Viljoen, A., Saayman, A., & Saayman, M. (2019). Determinants influencing inbound arrivals to Africa. *Tourism Economics*, 25(6), 856–883. <https://doi.org/10.1177/1354816618809840>
- Wang, H., & Xi, J. (2016). The Determinant of Inbound Tourism in China. *International Journal of Business and Management*, 11(2), 205. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v11n2p205>
- WTTC. 2020. <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>, erişim tarihi 25-08-2020
- Yerdelen Tatoglu, F., & Gul, H. (2019). Analysis of tourism demand using a multi-dimensional panel gravity model. *Tourism Review*, 75(2), 433–447. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0147>
- Yilmaz, E. (2015). Forecasting tourist arrivals to Turkey. *Tourism*, 63(4), 435–445.
- Zaman, K., Shahbaz, M., Loganathan, N., & Raza, S. A. (2016). Tourism development, energy consumption and Environmental Kuznets Curve: Trivariate analysis in the panel of developed and developing countries. *Tourism Management*, 54, 275–283. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.12.001>